

УДК 911.9:316.485.26(470+477)(045)

<https://doi.org/>

10.15407/ugz2024.04.047

Мозговий А. А., ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3940-163X>.

Інститут географії НАН України, Київ

Географічні передумови і чинники російсько-українського конфлікту

Статтю присвячено вивченню географічних передумов і чинників затяжного російсько-українського конфлікту, що триває на теренах Східної Європи вже кілька сотень років. Метою дослідження є визначення ролі географічних чинників в російсько-українському конфлікті. Основні результати цього гео-конфліктологічного дослідження: схарактеризовано географічні передумови конфлікту, визначено роль географічного положення суб'єктів конфлікту, а також вплив геопросторового, історико-географічного і політико-географічного чинників на перебіг конфлікту. У статті вперше зроблено спробу визначити з гео-конфліктологічних позицій роль географічних чинників у російсько-українському конфлікті.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, міграції населення, регіони, війна, Україна.

UDC 911.9:316.485.26(470+477)(045)

Mozghoyi, A. A., ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3940-163X>.

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

Geographical Preconditions and Factors of the Russia-Ukraine Conflict

The article studies the geographical prerequisites and factors of the long-term Russia-Ukraine conflict. The Russia-Ukraine confrontation has been going on in Eastern Europe for several hundred years and has now acquired the existential character of a genocidal war. The modern Russia-Ukraine war, which began in 2014, is considered in this study as one of the stages of a long and multi-level confrontation. In the author's opinion, this long-running conflict is close to the point of the most complete involvement of resources by the parties to the conflict, that is, maximum escalation. This study aims to determine the role of geographical factors in the Russia-Ukraine conflict. The main result of this geoconflictological study is to determine the influence of geographical prerequisites and geographical factors on the course of the long-term and multi-level Russia-Ukraine conflict. In particular, it was established that the deep contradictions underlying this conflict were laid down at the pre-conflict stage. The role of the geographical location of the subjects of the Russia-Ukraine conflict is also determined. The author emphasizes the significant importance of distance in Russia-Ukraine relations. In particular, the role of these factors in creating the contradictions that formed the subject of this long-term and multi-level conflict is determined. The influence of geospatial, historical-geographical, and political-geographical factors on the overall course of this conflict is analyzed. This article, for the first time, defines the role and significance of geographical prerequisites and factors in the Russia-Ukraine conflict from the research standpoint of geoconflictology.

Keywords: conflict, geoconflictology, Russia-Ukraine conflict, geographical position, geographical factors.

Актуальність теми дослідження

Географічні дослідження конфліктної взаємодії територіальних систем є порівняно новим напрямом в українській науці, проте незважаючи на ще неповною мірою сформований методичний і понятійний апарат, цей комплексний між-дисциплінарний напрям має нині надважливе завдання — інтерпретацію дійсності в умовах російсько-української війни. Гострота й злободенність вивчення російсько-українського кон-

флікту в теперішніх умовах не потребує зайвої аргументації і є самоочевидною, попри це маємо наголосити на винятковій ролі географії в цьому процесі. Світоглядний характер географії полягає, на нашу думку, не так у формуванні в окремої особистості чи в суспільній свідомості спільнот просторових уявлень і відношень, як способів взаємодії на різних рівнях: між суспільством і природою, різними суспільними (соціальними)

групами і навіть міжособистісної взаємодії в геопросторі. Як відомо, різновидом взаємодії є конфлікт. Вивчення ролі географічних чинників у формуванні суперечностей, що формують предмет певного конфлікту, а також визначення їхнього впливу на його перебіг є, на нашу думку, важливою передумовою врегулювання конфліктних ситуацій. Зважаючи на вищевикладене, географічні дослідження конфліктної взаємодії територіальних систем мають беззаперечну наукову цінність, а результати подібних вишукувань

можуть бути широко застосованими в міждисциплінарних дослідженнях.

Ситуація екзистенційного конфлікту, в якій нині перебуває українське суспільство і держава спонукає світову і вітчизняну науку до пошуку компетентних і обґрунтованих відповідей на низку важливих питань щодо глибинних причин цього давнього конфлікту та можливих шляхів його врегулювання. Особливе місце в цьому процесі мають посідати геоконфліктологічні дослідження.

Стан вивчення питання, основні праці

Можемо констатувати, що протягом трьох останніх років в українському науковому просторі з'явилося чимало оригінальних публікацій з тематики російсько-українського (московсько-руського) історичного протистояння. Однак ми не ставимо за завдання охопити в цьому короткому огляді весь спектр таких праць і зосередимось лише на наукових творах останніх років, що стали здобутком географів. Зокрема вважаємо амбітним і важливим завданням, що реалізується фахівцями Інституту географії у співробітництві з науковцями інших установ НАН України, розроблення методологічних аспектів типізації впливів на довкілля, спричинених російською агресією в Україні [1]. Розпочато масштабні дослідження з урбіциду на прикладі окремих українських міст [2-3]. Також було підготовлено і видруковано тематичний номер наукового збірника, що містить низку статей, присвячених резильєнтності українських міст в умовах повномасштабного російського вторгнення [4]. Проводяться роботи з типізації територіальних громад в умовах збройної агресії росії проти України [5]. Також українські географи присвячують свої дослідження визна-

ченню типу і характеру російсько-українського конфлікту, застосовуючи методичний апарат політичної географії [6]. Тобто українські як і зарубіжні географи активно долучились до наукового дискурсу щодо російсько-української війни. Однак, на нашу думку, на третьому році повномасштабного вторгнення і десятому році російсько-української війни в науковому географічному середовищі досі лишається помітним брак праць з дослідження власне географічних передумов і чинників цього конфлікту. Це особливо помітно на тлі бурхливого розвитку описових, констатуючих публікацій з різних напрямів, активний друк яких спостерігається в останні роки, і які іноді мають маніпулятивний характер і ознаки «мудрості по шкоді». На наше переконання, такі галузеві і міждисциплінарні напрями як, наприклад, військова географія, політична географія, чи геополітика мають достатньо розвинений методичний апарат для проведення таких досліджень.

Метою цього геоконфліктологічного дослідження є визначення ролі і значення географічних передумов та чинників в затяжному багаторівневому російсько-українському конфлікті.

Методи дослідження

Методологічна основа цього дослідження ґрунтується на холистичному підході в географії, що відображає цілісність географічної оболонки як об'єкта дослідження географії [7] і підкреслює дослідницьку специфіку геоконфліктології як комплексного напрямку досліджень взаємодії територіальних систем. Узагальнивши визнані в сучасній географічній науці методологічні підходи і принципи дослідження територіальних систем [7], а також ґрунтуючись на власних розробках, автором було запропоновано комплекс методів географічного дослідження конфліктів [8].

Проте вивчення сучасної російсько-української війни має і свої методологічні труднощі,

обумовлені трансцендентальною «зануреністю» суб'єкта в об'єкт дослідження. Тобто недоступністю досвідного пізнання процесу, що триває. За таких умов дослідник є свідком щоденних трагічних подій і не здатен в повній мірі абстрагуватись і дотримуватись принципу об'єктивності. Ми докладно зупинились на цій проблемі в одній із своїх попередніх наукових розвідок, запропонувавши її часткове вирішення завдяки застосуванню постмодерної методології повсякденності [9]. Щодо проблеми суб'єктивності досвіду, пережитого під час бойових дій, ветеран, учасник п'яти воєн, а тепер відомий американський автор Р. Кеппс висловився так: «Або ви контролюєте

свою історію, або історія контролює вас» [10]. Звісно, ці слова не було спрямовано науковцям, які вивчають конфлікти, проте ця фраза підкреслює важливість фіксації індивідуального суб'єктивного досвіду для формування колективної суспільної свідомості.

Хоча ця наукова розвідка переважно присвячена дослідженню передумов і чинників російсько-українського конфлікту та не ставить за мету швидку інтерпретацію трагічних подій сьогодні, проте вважаємо важливим мінімізувати вплив суб'єктивності і особистого досвіду на її

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням наукових результатів

Серед українських і світових інтелектуальних кіл нині розгортається жвава полеміка щодо передумов і причин сучасної російсько-української війни. Так, поширеною є думка, що ця війна є результатом саморозвитку нинішнього російського авторитарного режиму — рашизму [11]. Часто ми стикаємось із поширеною серед західних мислителів інтелектуальною наївністю у трактуванні подій і відсутністю розуміння цього конфлікту як екзистенційного. На жаль, позиція в цьому питанні таких вчених як Т. Снайдер, є радше винятком [12]. Перед українськими вченими нині стоїть завдання змінити цю ситуацію.

На наше переконання, війна, що розпочалась 2014 р. має значно глибші історичні причини і є кульмінаційним моментом у тривалому та багаторівневому російсько-українському конфлікті. Тривале московсько-руське (пізніше — російсько-українське) протистояння вкладається в історико-географічну схему, яку ми пропонуємо називати «метрополійно-колоніальна інверсія», або ж скорочено «метро-колоніальна інверсія». Сутність цієї дослідницької схеми полягає в тому, що в процесі історичного розвитку, під впливом гетерогенних і різновагомих чинників, статус певної території в системі відносин «метрополія—колонія» може змінюватись на протилежний. Такий процес відбувається еволюційно-стадійним шляхом і, на наше переконання, в його каталізації вирішальну роль відіграють зовнішні чинники.

У нашій ситуації п'ятисотрічне прагнення і намагання Москви підпорядкувати Україну не мало доконаного результату. Україна не стала колонією Москви в класичному розумінні цього терміну. Так, з одного боку відбувалась нищівна експлуатація людських і природних ресурсів нашої землі, проте з іншого — Україна завжди була серед економічно і культурно найрозвиненіших частин імперії. Це суперечить вже ухваленому ВРУ «закону

результати. У теперішніх умовах, на нашу думку, особливої пізнавальної цінності набувають наукові методи узагальнення і абстрагування. Вони зокрема дозволяють дослідникові виявити найсуттєвіші, істотні і загальні ознаки та властивості, а також встановити зв'язки й відношення об'єкта дослідження у часі та просторі. Рухаючись в пізнанні процесу, що триває, індуктивним шляхом, від конкретного до загального, у дослідника є перспектива отримати не тільки релевантні результати, а й обґрунтувати їх із дотриманням принципу об'єктивності.

про деколонізацію» [13], як його називає громадськість, і до змісту якого науковці мають багато питань. У цьому контексті потрібно згадати оригінальний погляд на конструкцію Великого князівства Литовського (ВКЛ) як імперії [14], що, своєю чергою, порушує питання про статус Русі в ньому. Такий підхід, на нашу думку, має дещо спільне з концепцією «європейських іншостей» М. Крепона [15], але є предметом окремого дослідження.

Особливий вплив на перебіг російсько-українського конфлікту, на нашу думку, справляє географічне положення країн-учасниць (суб'єктів конфлікту). Як свідчать висліди наших попередніх геоконфліктологічних розвідок, серед властивостей географічного положення на початкових етапах розвитку людських спільнот найбільший вплив має дистанційність. Так, однією з визначальних передумов виникнення конфлікту ми вважаємо безпосередній суходільний контакт Київської держави (метрополії) із Заліссям (колоніями). Історія середньовічної Європи не знає багато прикладів колоніальної експансії. Норманське освоєння Фарерських островів, Ісландії і Гренландії відбувалось як результат далеких морських походів. Новозасновані колонії були віддаленими та ізольованими значними морськими просторами від метрополій. Водночас Русь і її колонії розвивались у межах єдиної фізико-географічної країни — Східноєвропейської рівнини, одного з найбільших рівнинних просторів планети. Картина середньовічної європейської колонізації набуває іншого масштабу, якщо пригадати той факт, що нормани (варяги) брали безпосередню участь, часто визначальну, в колонізації Залісся. Верхів'я Волги цікавило їх як ключова територія для розвитку торгівлі, наприклад, з Персією та іншими тогочасними країнами Сходу. У XII ст. на Заліссі було закладено десятки «міст-тезок» давніх центрів Русі, наприклад: Володимир-на-Клязьмі, Галич, Звенигород, Перемишль,

Переяславль-Заліський, Переяславль-Рязанський, Стародуб та ін. Реплікації руських назв підпали також і гідроніми: Ірпінь, Либідь, Почайна, Трубіж та ін. Ми навели цей ніби-то загальновідомий список із метою демонстрації вторинності топоніміки Залісся щодо метрополії, подібно десяткам Сантьяго і Кордовам, розкиданим колишніми іспанськими володіннями у Новому світі. Промовистим є те, що серед переліку реплікованих назв немає топоніма «Київ», адже Київ міг бути лише один, як і його спадщина. Також цікавим є той факт, що вже за два століття, що минули після монгольської навали, мешканці Русі не виражали якоїсь особливої спорідненості з московитами, принаймні це не фіксувалось у тогочасних текстах [16].

Отже, відсутність значних водних просторів і гірських масивів, що створювали б умови часткової ізолюваності територіальних систем, сприяла не лише освоєнню нових земель Руссю, а й подальшій московській територіальній експансії. Вочевидь смуга Дебрянських лісів не могла тривалий час виконувати розмежувальну роль між метрополією і колишніми колоніями, що швидко зростали. Розуміємо, що історичні паралелі тут є некоректними, проте наведемо один провокативний приклад: важко уявити майбутнє Португалії, якщо б вона безпосередньо межувала на суходолі з Бразилією, яка має, порівняно з метрополією, «необмежені» природні і людські ресурси.

Очевидним є те, що чинник географічного положення був серед головних у часи Середньовіччя, коли значною мірою саме природні фактори визначали господарський і суспільний розвиток Русі. Парадокс ситуації полягає в тому, що на всіх попередніх етапах етногенезу українського народу лихом традиційно приходило з Дикого Поля, що природно для країни-фронтира. Багато століть відбувалась взаємодія із кочовиками Великого Степу і не завжди вона була конфліктною, а й мала приклади співпраці і союзництва [17]. Проте найбільша загроза, що ставила під сумнів саме існування українського народу, прийшла з рідконаселених заболочених північно-східних лісів. У географа, як носія «просторового мислення», цей факт викликає особливий подив і потребує додаткових вишукувань.

Якщо абстрагуватись від російських і радянських імперських наративів, стає очевидно така еволюційно-стадійна схема взаємодії територіальних систем: Русь — Залісся, Велике князівство Литовське (ВКЛ) — Велике князівство Московське (ВКМ), Україна — Московське царство, Україна — російська/радянська імперія. Окрім наведених основних

стадій, були й перехідні, що тривали десятками років, однак характеризувалися порівняно низьким рівнем як конфліктності, так і взаємодії взагалі. Цю хронологічну послідовність ми кладемо в основу дослідження російсько-українського конфлікту.

При аналізі конфігурації історичних кордонів (державних і адміністративних), що розмежовували в різні часові території суб'єктів конфлікту, стає очевидним, що на перебіг російсько-українського конфлікту має істотний вплив історико-географічний чинник. Наприклад, простеження динаміки східних кордонів ВКЛ, а пізніше Речі Посполитої, доволі впізнавано фіксується в адміністративних межах російської імперії. Принагідно згадаємо популярне нині в українському суспільстві гасло авторства сучасного українського філософа В. Кібуладзе: "Let's make russia small again!" («Зробімо росію малою знову!») [18]. Ця іронічна алюзія, на нашу думку, насправді має значно глибший сенс, що ілюструється географічними засобами, і є прикладом важливості історико-географічного чинника у визначенні позицій суб'єктів конфлікту.

Невпинна московська територіальна експансія, висока швидкість «поглинання» нових політико-територіальних утворень і нездатність «перетравити» все нові й нові багатонаціональні й поліконфесійні спільноти, спровокувала внутрішні процеси відторгнення. Наочним проявом таких процесів було, наприклад, запровадження у 1791 р. так званої Межі осілості (або Смуги осілості). У різний час до неї увійшли: Бессарабська, Віленська, Вітебська, Волинська, Гродненська, Катеринославська, Київська, Ковенська, Мінська, Могилівська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Херсонська, Чернігівська губернії і Царство Польське. Бачимо, що це були найнаселеніші і економічно найрозвиненіші частини імперії. Факт того, що цю «межу» було проведено і нормативно запроваджено самою імперською владою, є промовистим і не потребує будь-яких зайвих інтерпретацій. Тож Межа осілості — це найяскравіше свідчення визнання Москвою неналежності загарбаних земель до беззаперечно «споконовічно своїх» територій.

Як ми знаємо, предметом тривалого російсько-українського конфлікту є «київська спадщина», що промовисто нині ілюструється войовничим московським гаслом: «Київ за три дні». Зміст такої полісемантичної категорії як «київська спадщина», на наш погляд, розкривається через сфери розгортання конфлікту, а саме: політику, ідеологію, культуру, релігію, історію, етнографію, мовознавство та ін. Саме множина сфер прояву цього конфлікту дозволяє нам ідентифікувати

його як багаторівневий. Названий вище предмет російсько-українського конфлікту є незмінним вже понад п'ятсот років, проте його формування і своєрідне «підживлення» у різні часи відбувалось під впливом політико-географічних чинників. Свідченням цього є результати вивчення еволюції морфології учасників російсько-українського конфлікту, що дозволили нам помітити характерну рису цього тривалого конфлікту, якою є поступова трансформація суб'єктів. Під трансформацією ми маємо на увазі зміну політико-територіальних утворень, їхніх офіційних назв, а також самоназв і самоідентифікації учасників.

Так, наприклад, Московія протягом останніх п'яти століть неодноразово змінювала офіційну назву, постійно змінюючи територіальний склад завдяки перманентній територіальній експансії.

Вивчення процесів трансформації учасників конфлікту дозволило нам виділити кілька етапів московсько-руського (російсько-українського) конфлікту під впливом політико-географічного чинника:

1. Початковий (до XV ст.). На цьому етапі почав формуватись предмет подальшого конфлікту. Основну суперечність було закладено, на нашу думку, коли Улусом Джучі (Золотою Ордою) було надано право молодшим Мономашичам збирати данину зі старших Мономашичів на користь монголів. Саме це запустило процес подальшої централізації у колишній Ростово-Суздальській землі та подальше піднесення Москви.

2. Міждержавний перший (XVI–XVII стст.). У перші століття відкритої конфліктної взаємодії предмет конфлікту формувався династичними, титулярними і еклезіальними претензіями Москви на київську спадщину. Конфлікт проявляється у численних війнах Московського царства з ВКЛ, Річчю Посполитою і Козацькою державою.

3. Імперський (поч. XVIII – поч. XX ст.). Тривалий процес інкорпорації Гетьманщини і Запорожжя до російської імперії, що завершився 1843 р. (!). Конфлікт набуває рис національно-визвольного і переходить у латентну фазу, на тлі якої трапляються окремі інциденти. Проте конфліктогенність було значно підвищено внаслідок здійснення державної політики, спрямованої на трансформацію самоідентифікації московитян. Штучне насадження «русскості» серед культурно строкатого та поліетнічного місцевого населення, а також імперська політика на зближення і «перемішування» східнослов'янських народів мала неминуче призвести до явища амбівалентності та конфлікту ідентичностей [19].

4. Неоімперський (1922–1991 рр.). Етап характеризується наймасштабнішими жертвами серед українців і екстремальною жорстокістю з боку імперської влади. Зауважимо, що в часи визвольних змагань пер. пол. XX ст. під впливом політико-географічних чинників російсько-український конфлікт із латентної стадії знову перейшов у відкриту міждержавну, проте з ряду причин Україна зазнала поразки. На нашу думку, тільки високий рівень самоусвідомлення українців і російсько-українські війни 1917–1922 рр. змусили Москву до формування «бутафорної» української державності у вигляді УРСР, яка жодним чином не захистила українців від масових репресій і геноциду.

5. Міждержавний другий (з 1991 р.). Етап розпочався з відновлення незалежності України. Характерно, що після перших спроб швидкого імперського реваншу в Криму 1992–1994 рр., конфлікт каналізувався в економічну площину цілої низки російсько-українських торговельних і газових війн. Проте траплялись окремі інциденти, наприклад, криза навколо о. Тузла 2003 р. Загалом, починаючи з др. пол. 90-х рр. XX ст., для повернення України в лоно імперії росія стала більше покладатись на «м'яку силу»: відкриття культурних і освітніх центрів, розвиток розмаїтих грантових і стипендіальних програм, поширення російської пропаганди і наративів, «скуповування» політичної і культурної еліти, підприємств та ін. Однак з часом виявилось, що цього було недостатньо і від 2014 р. Москва перейшла до відвертої збройної агресії проти України. Причина цього різкого повороту поки що лишається нез'ясованою, адже, на думку багатьох українських і світових інтелектуалів, продовжуючи свою політику візантійщини і корумпування влади, цілком очевидно, що за кілька електоральних циклів росія могла би просто «купити» Україну (що фактично нині сталося з Грузією). На нашу думку, відповідь може критися у рисах самого характеру московитів, що була помічена Ю. Немиричем майже чотириста років тому: «Війну вони розпочинають швидко, а гамуються поволі. У варварів будь-яка нерішучість розцінюється як вияв нищості, а негайне досягнення чогось силою вважається ознакою величі» [20].

Маємо наголосити, що, починаючи з др. пол. XX ст., характерною особливістю російсько-українського конфлікту стало те, що вирішальний вплив на його перебіг тепер справляють геополітичні чинники. На наше переконання, саме геополітичні фактори будуть визначальними у процесі пошуку рішень для завершення поточної російсько-української війни.

Висновки

У результаті цього короткого геоконфліктологічного дослідження вдалося, на нашу думку, описати роль географічних передумов і визначити вплив географічних чинників на перебіг затяжного і багаторівневого російсько-українського конфлікту, що набув нині екзистенційного характеру у формі геноцидної війни. Тож до основних результатів цієї геоконфліктологічної розвідки можна віднести:

1. Установлено, що тривале московсько-руське (пізніше — російсько-українське) протистояння вкладається в історико-географічну схему, яку ми пропонуємо називати «метро-колоніальна інверсія». Сутність цієї дослідницької схеми полягає в тому, що в процесі історичного розвитку, під впливом гетерогенних і різновагомих чинників, статус певної території в системі відносин «метрополія-колонія» може змінюватись на протилежний. Такий процес відбувається еволюційно-стадійним шляхом і, на наше переконання, в його каталізації вирішальну роль відіграють зовнішні історико-географічні та політико-географічні чинники.

Як результат, за умов використання при вивченні російсько-українського конфлікту географічної наукової оптики, де базовим є хорологічний підхід, а також, абстрагуючись від російських і радянських імперських наративів, стає очевидною така еволюційно-стадійна схема взаємодії територіальних систем: Русь — Залісся, ВКЛ — ВКМ, Україна — Московське царство, Україна — російська/радянська імперія. Важливо враховувати, що окрім наведених основних стадій, були і перехідні, що тривали десятками років, однак характеризувалися порівняно низьким рівнем як конфліктності, так і взаємодії взагалі.

Прикметно, що п'ятисотрічне прагнення і намагання Москви підпорядкувати Україну не мало доконаного результату. Україна не стала колонією Москви у класичному розумінні цього терміну. Так, з одного боку відбувалась нищівна експлуатація людських і природних ресурсів нашої землі, проте з іншого — Україна завжди була серед економічно і культурно найрозвиненіших частин імперії, чого не можна сказати про злиденне «ядро метрополії» — так зване Нечорнозем'я. Основна причина московської невдачі у справі упокорення України, на нашу думку, полягає в тому, що на момент початку безпосередньої конфронтації (др. пол. XVII – поч. XVIII стст.) в Україні вже сформувалось ядро модерної європейської нації з усіма її атрибутами, а тому численні спроби Москви зупинити/заборонити цей процес лише підштовхували українців до

глибшого самоусвідомлення, підкреслюючи поділ на «своїх» і «чужих». Тобто можемо констатувати, що в процесі російсько-українського конфлікту метроколоніальна інверсія не була завершена.

2. З'ясовано, що чинник географічного положення у широкому розумінні мав значний вплив на перебіг московсько-руського (російсько-українського) конфлікту не лише на початкових етапах, коли значною мірою саме природні фактори визначали господарський і суспільний розвиток Русі, а й на пізніших етапах конфлікту. Особливу роль у цьому контексті відіграє така властивість географічного положення, як дистанційність. Так, однією з головних передумов виникнення конфлікту ми вважаємо безпосередній суходільний контакт Київської держави (метрополії) із Заліссям (колоніями) у межах єдиної фізико-географічної країни — Східноєвропейської рівнини, одного з найбільших рівнинних просторів планети. Відсутність значних водних просторів і гірських масивів, що створювали б умови часткової ізоляваності територіальних систем, сприяла не лише освоєнню нових земель Руссю, а й подальшій московській територіальній експансії. Вочевидь смуга Дебрянських лісів не могла тривалий час виконувати розмежувальну роль між метрополією і колишніми колоніями, що почали реалізовувати агресивну зовнішню політику «збирачів земель руських». На нашу думку, саме в такому контексті слід також розглядати детермінованість географічного положення територіальних систем, що стали учасниками російсько-українського конфлікту.

3. Обґрунтовано, що історико-географічний чинник має істотний вплив на перебіг російсько-українського конфлікту. Зокрема це стає очевидним при аналізі конфігурації історичних кордонів (державних і адміністративних), що розмежовували території суб'єктів конфлікту в різні часові періоди. Особливо цінним, на нашу думку, є простеження динаміки східних кордонів ВКЛ, пізніше Речі Посполитої, і їхня фіксація в адміністративних межах російської імперії. Московська територіальна експансія на захід і висока швидкість «поглинання» нових політико-територіальних утворень зумовила внутрішні процеси відторгнення, що знайшли свій прояв, наприклад, в запровадженні так званої Межі осілості. Факт того, що цю «межу» було проведено і нормативно запроваджено самою імперською владою, не потребує будь-яких зайвих інтерпретацій. На нашу думку, Межа осілості — це найяскравіше свідчення визнання Москвою неналежності

загарбаних земель до власне території «останнього православного царства».

4. Простежено вплив політико-географічного чинника на перебіг російсько-українського конфлікту. Зокрема з'ясовано, що саме цим фактором значною мірою було визначено предмет конфлікту, яким є, на наше переконання, «київська спадщина» — полісемантична категорія, зміст якої розкривається через сфери застосування. Хоча предмет цього конфлікту є незмінним вже понад п'ять століть, на його формування в різні часи впливали дещо відмінні політико-географічні аспекти. Так, вивчення еволюції морфології учасників російсько-українського конфлікту дозволило встановити, що одною з його питомих рис є поступова трансформація суб'єктів. Йдеться про зміну політико-територіальних утворень, їхніх офіційних назв, а також самоназв і самоідентифікації учасників. З цього випливає, що у перші два століття конфліктної взаємодії (XVI–XVII ст.) предмет конфлікту формувався претензіями Москви на київську спадщину. Пізніше, під впливом політико-географічного фактора, — завершення тривалого процесу інкорпорації Гетьманщини

і Запорожжя до російської імперії, конфлікт із де-факто міждержавного перетворився на національно-визвольний (поч. XVIII–поч. XX ст.). У часи визвольних змагань пер. пол. XX ст. під впливом зокрема політико-географічних чинників російсько-український конфлікт з латентної стадії знову перейшов у відкриту міждержавну. На нашу думку, високий рівень самоусвідомлення українців і російсько-українські війни 1917–1922 рр. змусили Москву до формування «бутафорної» української державності у вигляді УРСР, яка жодним чином не захистила українців від геноциду.

Із відновленням незалежності України російсько-український конфлікт після перших спроб швидкого імперського реваншу в Криму 1992–1994 рр., каналізувався в економічну площину сумновідомих торговельних і газових війн. Проте для повернення України «м'якої сили» стало недостатньо і від 2014 р. Москва перейшла до відвертої збройної агресії. Характерною особливістю теперішнього етапу російсько-українського конфлікту (від 1991 р. і донині) є вирішальний вплив на його перебіг геополітичних чинників, що потребує свого окремого поглибленого дослідження.

Література [References]

1. Didukh, Y. P., Maruniak, Ye. O., Lisovskyi, S. A., Kuzemko, A. A., & Chekhniy, V. M. (2024). Methodological aspects of classification of environmental impacts caused by Russian aggression in Ukraine. *Ukr. Geogr. Zh.* No. 1: 3–12. [In Ukrainian]. [Д і д у х Я. П., М а р у н я к Є. О., Л і с о в с ь к и й С. А., К у з е м к о А. А., Ч е х н і й В. М. Методологічні аспекти типізації впливів на довкілля, спричинених російською агресією в Україні. *Укр. геогр. журнал*, № 1, 2024. С. 3–12.] DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2024.02.003>
2. Pidgrushnyi, G. P., & Sikorska, L. B. (2024). Destruction of Ukrainian Cities During the Russian Aggression (Socio-Geographical Analysis Based on Mariupol). *Ukr. Geogr. Zh.* No. 1: 30–39. [In Ukrainian]. [П і д г р у ш н и й Г. П., С і к о р с ь к а Л. Б. Нищення українських міст під час російської агресії (суспільно-географічний аналіз на прикладі Маріуполя). *Укр. геогр. журнал*, № 1, 2024. С. 30–39.] DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2024.01.030>
3. Malchykova, D., & Pylypenko, I. (2022). Occupation uricide: urban experience and everyday practices of the population (a case of Kherson, Ukraine). *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 88, 6–15. [In Ukrainian]. [М а л ь ч и к о в а Д. С., П и л и п е н к о І. О. Окупаційний урбіцид: міський досвід і повсякденні практики населення (приклад Херсона, Україна). *Економічна та соціальна географія*. 2022. № 88. С. 6–15.] DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2022.88.6-15>
4. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya* (2024). / Mezentsev, K. (Editor-in-Chief), Gnatuk, O. (Executive Editor). Vol. 92. 126 p. [Економічна та соціальна географія / Ред. кол.: К. В. Мезенцев (гол. ред.), О. М. Гнатюк (відп. ред.) та ін. 2024. Вип. 92. 126 с.] DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2024.92>
5. Palekha, Yu. M., Malchykova, D. S., Antonenko, N. V., & Pylypenko, I. O. (2023). Approaches to the Territorial Communities' Typification of Ukraine as a Result of the Russian Military Aggression. *Ukr. Geogr. Zh.* No. 4: 36–43. [In Ukrainian]. [П а л е х а Ю. М., М а л ь ч и к о в а Д. С., А н т о н е н к о Н. В., П и л и п е н к о І. О. Підходи до типізації територіальних громад в умовах збройної агресії росії проти України. *Укр. геогр. журн.* 2023. № 4. С. 36–43.] DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.04.036>
6. Slyvka R., Slyvka L., & Zakutynska I. (2024). The Geography of Revanchism at the Beginning of the Third Millennium. *Scientific Notes of the Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. Series: Geography*. Vol. 57. No. 2: 76–90. [In Ukrainian]. [С л и в к а Р., С л и в к а Л., З а к у т и н с ь к а І. Географія реваншизму на початку третього тисячоліття. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. 2024. Т. 57. № 2. С. 76–90.] DOI: <https://doi.org/10.25128/2519-4577.24.2.9>
7. Topchiiev O. H., Kolomiets K. V., Sych V. A., & Yavorska V. V. (2023). Geospatial integrity of the earth's shell: research methodology. Odesa I. I. Mechnikov National University. Odesa, 304 p. [In Ukrainian]. [Т о п ч і є в О. Г., К о л о м і є ц ь К. В.,

- Сич В. А., Яворська В. В. Геопросторова цілісність земної оболонки: методологія дослідження. Одеса. ОНУ імені І. І. Мечникова. 2023. 304 с.]
8. Mozghovyi, A. (2021). Conflicts in the cities of Ukraine. Kyiv: Naukova Dumka. 224 p. [In Ukrainian]. [М о з г о в и й А. А. (2021). Конфлікти в містах України. К.: Наукова думка. 224 с.]
 9. Mozghovyi, A. A. (2023). Geoconflictological Approach in Research of Russia-Ukraine War. *Ukr. Geogr. Zh.* No. 3. 12–22. [In Ukrainian]. [М о з г о в и й А. А. Геоконфліктологічний підхід у дослідженні російсько-української війни. *Укр. геогр. журн.* 2023. № 3. С. 12–22.] DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.03.012>
 10. Capps, R. (2021). Writing war (Translated from English by O. Pogynaiko). Kyiv: Smoloskyp. 160 p. [In Ukrainian]. [К е п п с Р. Як писати про війну. Пер. з англ. О. Погинайко. К.: Смолоскуп. 160 с.]
 11. Yakubova L. D. (2014). Ruscism: Beast from the Abyss. Institute of History of Ukraine of NAS of Ukraine. Kyiv: *Akademperiodyka*. 318 p. [In Ukrainian]. [Я к у б о в а Л. Д. Рашизм: Звір з безодні. Інститут історії України НАН України. К.: Академперіодика, 2023. 318 с.]
 12. Snyder, T. (2022, October 23). Russia Intends to Commit Genocide in Ukraine, Six Ways to Prove It. *European Pravda*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/eng/articles/2022/10/23/7149219/>
 13. “On the condemnation and prohibition of the propaganda of Russian imperial policy in Ukraine and the decolonization of toponymy.” Law of Ukraine No. 3005-IX of March 21, 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> [In Ukrainian]. [Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» № 3005-IX від 21.03.2023 р.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>
 14. Norkus Z. (2016). An Unproclaimed Empire: The Grand Duchy of Lithuania. From the Viewpoint of Comparative Historical Sociology of Empires / Translated from Lithuanian by P. Bilynsky. Ukrainian Research Institute at Harvard University; Institute of Krytyka. Kyiv: *Krytyka*. 440 p. [In Ukrainian]. [Н о р к у с З. Непроголошена імперія: Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій / Пер. з лит. П. Білинський. Український науковий інститут Гарвардського університету; Інститут Критики. К.: Критика, 2016. 440 с.]
 15. Crepon, M. (2011). Altérités de l'Europe (Translated from French by O. Yosypenko.) Kyiv: *Ukrainian Center for Spiritual Culture*, 2011. 184 p. [In Ukrainian]. [К р е п о н М. Європейські іншості. Пер. з фр. О. Йосипенко. К.: Український Центр духовної культури, 2011. 184 с.]
 16. Savchenko, S. V. (2006–2007). Muscovy through the eyes of Ukraine-Rus in the 16–17th centuries. Confraternitas. Anniversary collection in honor of Ya. Isayevich / Editor M. Krykun. (Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood). Collection of scientific works. I. Krypiakivch Institute of Ukrainian Studies, NAS of Ukraine. Lviv. P. 282–297. [In Ukrainian]. [С а в ч е н к о С. В. Московія очима України-Русі XVI–XVII ст. // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Я. Ісаєвича / Відп. редактор М. Крикун. (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. / Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України). Львів, 2006–2007. Вип. 15. С. 282–297.]
 17. Kraliuk P. M. (2018). One and a half thousand years together: the common history of Ukrainians and Turkic peoples. Kharkiv: *Folio*, 282 p. [In Ukrainian]. [К р а л ю к П. М. Півтори тисячі років разом: спільна історія українців і тюркських народів. Харків: Фоліо, 2018. 282 с.]
 18. Ukraïner Q. (2024, February 13). «Треба увяйти світ без цієї жахливої імперії» — Вахтанг Кебуладзе [Video]. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=xv_N_iowSeY
 19. Riabchuk, M. (2019). Reducing ambivalence. Dichotomy of the Ukrainian national identity: historical reasons and political implications. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine. 252 p. [In Ukrainian]. [Р я б ч у к М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності — Історичні причини та політичні наслідки. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.]
 20. Niemiryucz G. (2014). De Bello Moscovitico = Reflections on the War with the Muscovites. /Translated from Latin by V. D. Lytvunov, Ya. M. Stratiy. Kyiv: *Akademperiodyka*. 60 p. [In Ukrainian]. [Н е м и р и ч Ю. De Bello Moscovitico = Роздуми про війну з московитами / Пер. з лат. В. Д. Литвинова, Я. М. Стратій. К.: Академперіодика, 2014. 60 с.]

Стаття надійшла до редакції 29.11.2024

Для цитування [For citation]

Мозговий А. А. Географічні передумови і чинники російсько-українського конфлікту. *Український географічний журнал*, № 4, 2024. С. 47–54. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2024.04.047>

Mozghovyi, A. A. (2024). Geographical Preconditions and Factors of the Russia-Ukraine Conflict. *Ukrainian Geographical Journal*. No. 4: 47–54. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2024.04.047>